

İBÂDÎ BİLGİN EBÎ HAZER YAĞLÂ B. ZİLTÂF EL-VESYÂNÎ'NİN MU'TEZİLE REDDİYESİ

Orhan ATEŞ*

ÖZ

İbâdî kaynaklar açısından Umman ve Kuzey Afrika son derece önemli bir bölgedir. Basra'da teşekkül eden İbâdiyye kısa zaman sonra Kuzey Afrika'da çok sayıda taraftar bulmayı başarmıştır. Bölgeyi ilim merkezine çeviren İbâdiyye burada çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Ebî Hazer dördüncü asır İbâdî bilginlerindedir. *er-Redd alâ cemî'i'l-muhâlîfîn* adlı eseri ile tanınmaktadır. Bu makalede Ebî Hazer hakkında bilgi verilecek ve ona ait *er-Redd alâ Cemî'i'l-Muhâlîfîn* adlı eserinde yer alan "Mu'tezile'ye Reddiye" isimli kısım tercüme edilerek kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Ebî Hazer tercümesini yaptığımız bölümde Mu'tezile'nin adl prensibi bağlamında efalü'l-ibâd konusunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, İbâdiyye, Ebî Hazer, Kuzey Afrika

IBADI SCHOLAR ABU HAZAR YAĞLÂ B. ZILTÂF EL-VESYÂNÎ'S REFUTATION OF MU'TAZILA

ABSTRACT

Oman and North Africa are very crucial places for Ibadî sources. Ibadîyya that established in Basra gained many followers in North Africa in a short time, and made the region an important center of knowledge and raised many scholars there. One of them is Abu Hazar, an Ibadî scholar of fourth century AH, who is well known with his book *al-Radd ala Jamî al-mukhalîfîn*. In this article, we give information about Abu Hazar and provide a translation of the part "Refutation of Mu'tazila" in his *al-Radd* with a brief review. In this part, Abu Hazar discusses the issue of human acts in the context of Mu'tazila's principle of justice/*adl*.

Keywords: Mu'tazila, İbadiyya, Abu Hazar, North Africa

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 16.08.2014; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 05.01.2015

GİRİŞ

Makalemiz Ebî Hazer Yağlâ b. Ziltâf'ın *er-Redd alâ Cemî'i'l-Muhâlîfîn* adlı eserinin "er-Redd ale'l-Mu'tezile" bölümünün tercümesini konu edinmiştir. Tercümeye geçmeden önce eser, müellifi ve konu hakkında kısa bilgi verilecektir.

Ebî Hazer'in eserinden yaptığımız tercüme bölüm Mu'tezile'nin *efalü'l-ibâd (kulların filleri)* görüşüne bir reddiyedir. Müellif "kul filinin yaratıcısıdır"

* Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD Öğretim Üyesi

şeklinde özetlenebilecek Mu'tezilî görüşün¹ yanlışlığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Basra'da teşekkül eden İbâdiyye² ve Mu'tezile fırkaları kendilerine özgünlük kazandıran görüşleri dışında benzer itikadi ve siyasi görüşleri paylaşmaktadırlar. Mu'tezile ve İbâdiyye'nin benzer görüşlere sahip olmalarında dönemin siyasi şartları ve Basra'nın sosyo- kültürel yapısı kadar ortak kaynaklardan beslenmelerinin de etkili olduğu kanaatindeyiz. İki fırkanın ekser görüşleri arasında büyük bir benzerlik olmasına rağmen fırkalardan birinin edilgen kalarak görüşlerini diğer fırkadan aldığını söylemek güçtür. Böyle düşünmeye zorlayan en önemli nedenlerden birisi kader ve ef'âlül-İbâd gibi konularda her iki fırkanın birbirlerine muhalif olmalarıdır. İbâdiyye zor şartlar altında Emeviler'e karşı siyasi bir muhalefet yürütüyordu. Bu süreçte İbâdiyye, insan iradesini edilgen kılan kader anlayışıyla iktidarını ayakta tutmaya çalışan Emeviler'e karşı³ Mu'tezile'nin insan iradesini etkin kılan kader görüşüne pratikte ihtiyaç duymasına rağmen bu görüşü benimsememiştir. Bu durum İbâdiyye'nin entelektüel görüşlerini reel politik çıkarlara feda etmediğini ve faydacı davranmadığını göstermektedir.

Ülkemizde Ebi Hazer ile alakalı her hangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bu makalenin yazılış amacı, hem yaşadığımız coğrafyada tanınmayan İbâdî bir bilgini tanıtmak, hem de İbâdî bir müellifin yazdığı reddiye üzerinden Mu'tezile'nin ef'âlül-İbâd meselesine açıklık getirmektir. Eserde kelamın zor konularından olan ef'alu'l-ibâd konusunun kısa cümlelere yüklenmesi, zamirlere atıflı cümlelerin yoğunluğu ve kelamî istilahlara ciddi anlama güçlükleri ihtiva ettiğinden lafızlara bağlı kalmak şartı ile mümkün olduğunca mana merkezli bir tercüme yapmaya gayret gösterilmiştir. Tercüme edilen sayfa numaraları ve eserde yer alan ayet numaraları dip not olarak gösterilmiştir.

Müellifin isminin başında yer alan "Ebî" lafzı irab açısından Arap dilindeki esmâ-i sitte-i mutelle olarak bilinen altı illetli isimden birisidir." Ebu" lafzı fail veya mübteda olduğunda merfu olarak harfle harekelenmesi gerekir. Ancak Kuzey Afrika'da bazen bu kurallar dikkate alınmamaktadır. Ebû ismini Arapça bir ad olarak ele alıp fail ya da mübteda durumunda merfu olması ve vav harfi ile harekelenmesi gerekirdi gibi düşünmemek gerekir. Zira Kuzey

1 İbn Murteza, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, s. 6; Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûl'l-Hamse*, s. 299; el-Umercî, Ahmed Şevki İbrahim, *el-Mu'tezile fi'l-Bağdat*, s. 35; Suphi, Ahmet Mahmûd, *Fî İlmi'l-Kelâmî'l-Mu'tezile*, s. 141; Ammâra, Muhammed, *el-Mu'tezile ve Müşkiletü'l-Hürriyyeti'l-İnsaniyye*, s. 45; Kubat, Mehmet, "Kadere Dair İki Risâle: (Abdülmelik b. Mervân'ın Hasan el-Basrî'ye Gönderdiği Mektup ve Hasan el-Basrî'nin Abdülmelik b. Mervân'a Gönderdiği (Cevabî) Mektup)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), sayı: 1, ss. 351- 374.

2 Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, cilt: V, s. 322; el-İzkevî, *el-Câmi'u, Umân* trz, cilt: I, s. 222; *Halîfât, Neş'etü'l-Harekâtü'l-İbâdiyye*, s.65, 66.

3 Osman Aydın, "İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi; Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, cilt: I, sayı: 2, s. 127,128; Hanefî Şahin, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2011, sayı, 36, ss. 48-70.

Afrika'da isimler bazen Arapça irab kurallarına uygun olarak kullanılmamaktadır. Eserde ref, nasp ve cer olmak üzere her durumda "Ebî" olarak kullanıldığından biz de asla sadık kaldık. Cümle başında "Ebî Hazer" şeklindeki yazım bir irab hatası olarak değerlendirilmemelidir.

1. Ebî Hazer Yağla b. Ziltâf el-Vesyânî'nin Hayatı Ve İlmî Kişiliği

Müellifin hayatı hakkında İbâdî sîre literatüründe fazla bilgi yoktur. Sekizinci asrın ilk çeyreğinde Kuzey Afrika'nın batısında Müslümanlar tarafından başlatılan fetihler çok kısa sürede sonuç verdi. Ancak ilerleyen süreçte Emeviler'in ayrımcı politikaları ve halkı ağır vergi vermeye zorlamaları önde gelen yerli kabilelerin ayaklanmasına neden oldu. Emevi yönetimine karşı oluşan hoşnutsuzluk sekizinci asrın ortalarında öfke patlamalarına dönüşerek Berberi ayaklanmalarına sebep oldu. Kuzey Afrika'da yaşanan iç karışıklıklar İbâdî dailer tarafından çok iyi değerlendirildi. Ebû Ubeyde tarafından eğitildikten sonra İbâdiyye fırkasını yaymak için bölgeye gönderilen Hameletü'l-İlim mensupları bölge halkına eşitlik, adalet ve tolerans vaat ederek iç karışıklıkları İbâdî ayaklanmaya dönüştürmeyi başardılar. Önce Emeviler akabinde Abbasiler döneminde devam eden mücadeleler sonrasında Abdullah b. Rüstem'in imamlığında Tahert'de İbâdî Rüstemiler Devleti kuruldu. Bölgenin hâkimiyetini elinde tutan Rüstemî İbâdiler⁴ bu bölgede İbâdiyye fırkasının dini, siyasi ve kültürel gelişimine önemli katkı sağlamışlardır.⁵ Bölgede İbâdî etkinin izlerini bu gün de görmek mümkündür.

Basra'da İbâdiyye inancı hakkında tahsil gördükten sonra tekrar Kuzey Afrika'ya gönderilen Hameletü'l-İlim mensupları İbâdî hareketin entelektüel temellerini attılar. Ebî Hazer Ya'la b. Ziltâf bu ilmî atmosferde yetişen önemli İbâdî bilginlerden birisidir. Ebî Hazer Ya'la b. Ziltâf'ın anne adı Ziltâf; baba-sının ismi Eyyûb'tur.⁶ Hicrî 380/990 yılının ortalarında vefat etmiştir.⁷ Ebî Hazer İslam tarihinde ciddi savaşların ve dini/siyasi buhranların yaşandığı bir dönemde Kuzey Afrika İbâdiler'i arasında yaşamıştır.⁸ Ölüm tarihine bakıldığında onun Kuzey Afrika'da kurulan İbâdî Rüstemî Devletinin ilmî müktesebatından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Ebî Hazer ilim hayatında farklı hocalardan ders almıştır. Edebiyat, dilbilim ve diğer ilimleri hocası Ebû Rebî' Süleyman b. Zerkûn en-Nefûsî'den, usule

4 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebî Bekr el-Vercilânî, *Kitâbu's-sîre ve ahbâru'l-eimme*, (thk. Abdurrahman Eyyûb), Tunus 1985, s. 42.

5 ed-Dercinî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Saïd, *Tabakâtu'l-meşâyih bi'l-magrib*, (thk. İbrahim Tallay), c. I, s.36; M. Mahfuz Söylemez, "İlk Harici Devlet: Rüstemiler (160-297/777-909)", c. XXXVIII, Ankara 1998, s. 465.466.

6 Ebî HazerYağla b. Ziltâf, *er-Redd alâ cemü'l-muhâltfn*, (thk. Amr Halife en-Nâmi), byy, trz., s. 1.

7 ed-Dercinî, Ebû'l-Abbâs, *tabakâtu'l-meşâyih* c. I, s.119.

8 eş-Şemmâhî, *Kitâbu's-siyer*, c. I, s. 346.

ait derslerini Sehnûn b. Eyyûb'dan almıştır.⁹ Ebî Hazer'in hayatı üç devreden oluşmaktadır. Birinci devre; eğitim ve öğretim hayatını içine almaktadır. İkinci Devre; siyasi ve askerî mücadeleleri ihtiva eder. Üçüncü devreyi Ehlü'd-da've diye bilinen talebelerine ayırmıştır. Bu dönemde öğrencilerine Kur'an ilmi, hadîs, usul-i fıkıh Arap dili ve siyer dersleri vermiştir.¹⁰ Hayatının son kısmını Mısır'da geçiren müellif, hicri üç yüz seksen yılında vefat etmiştir.¹¹

İbâdî âlimlerden Ebû Temîm, Ebî Hazer'in dinî yaşama konusunda son derece takva ve ilim sahibi bir kimse olduğunu söyler.¹² Sabah namazından güneş doğuncaya kadar olan vaktini münzevi halde dua ederek, Kur'an okuyarak ve tazarru ile geçirirdi.¹³ Arkadaşı aynı zamanda öğrencisi olan Ebû Nuh ise onun insanların en takvalısı ve güzel bir şey işittiği zaman onunla amel etmeye gayret gösteren bir kişi olduğunu ifade eder.¹⁴

2. er-Redd alâ Cemî'l-Muhâlifîn'in Tanıtımı

er-Redd alâ Cemî'l-Muhâlifîn (mine'l-mu'tezile, ve'l- havâric ve'l- mürchie ve gayruhâ)" önemli bir İbâdî kaynak olmasına rağmen güvenilir İbâdî kaynaklarda esere bu isimle atıf yapılmamıştır. Eser farklı isimlerle bilinmektedir. Bazıları "Hâzâ kitâbun fihi er-reddü ale'l-muhâlifîn" bazıları "Kitâb fihi redd alâ cemî'l-muhâlifîn" bazıları da "Kitâb fihi reddü Şeyh Ebî Hazer Yaghlâ b. Ziltâf ala men zeame enne esmâe Allah mahlukâtun" şeklinde yazmışlardır. Eserin tahkikini yapan en-Namî, "er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn" adını tercih etmiş ve "Mine'l- mu'tezile, ve'l-havâric ve'l-mürchie ve gayruhâ" ibarelerini eklemiştir. Bununla muhalif fırkalardan kimlerin kast edildiğini açıklığa kavuşturmak istemiştir. Eser, İbâdiyye fırkasına muhalif bazı mezheplerin görüşlerine reddiye mantığı içerisinde yaklaşan bir kelam kaynağı olmanın yanında Magrib İbâdiyyesi'nin erken dönem kaynakları arasında yer alır.¹⁵ Ebû'l-Kâsım el-Berrâdî "er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn" adlı eseri gördüğünü ve muhtasar kelam kaynağı olduğunu belirtmiştir. Başka bir rivayette eseri gördüğünü, kelamla ilgili olduğunu ve hicri dördüncü asırda telif edildiğini belirtmiştir. Ebî Hazer tarafından kaleme alınan bir başka eser tespit edilememiştir. Eseri tahkik eden en-Namî, Ebû er-Rebi' Süleymân b. Yahlef el-Mizâtî, (h.471), Ebû Ammâr Abdu'l-Kâfi (h.570) ve Ebû Ya'kûb Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî (h.570) gibi İbâdî yazarların ilgili yazma nüshaya atıfta bulunmalarından yola çıkarak tahkik edilen nüshanın sıhhati hakkında herhangi bir şüphenin olmadığını söyler.¹⁶

9 ed-Dercîni, *Tabakât*, c. I, s. 120.

10 ed-Dercîni, *Tabakât*, c. I, s. 120; Ebî Hazer, *er-Redd alâ Cemî'l-Muhâlifîn*, s. 1.

11 Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn*, s. 2.

12 Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn*, s. 6.

13 Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn*, s. 6.

14 Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn*, s. 6.

15 Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn*, s. 7.

16 Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemî'l-muhâlifîn* (en-Nâmî, Amr Hâlife, Muhakkikin Önsözü), Đ

Mu'tezile'ye reddiye olarak yazılan bölüm Ebî Hazer Ya'lâ b. Ziltâf (ö. 380/990) tarafından kaleme alınan er-Red ala cemî'l-muhâlifin adlı eserin 46-61 sayfaları arasında yer almaktadır. Eser İbâdî araştırmacı Amr en-Namî tarafından tahkik edilmiştir. Umman'da fotokopi olarak ele geçirdiğimiz nüsha üzerinde basım yeri ve tarihi olarak Sîb 2008 yazmaktadır.¹⁷

Müellif eserinde, mantıklı bir üslup kullanmıştır. Konuları müzakere ederken akıl ve nakli birlikte değerlendirmiştir. Ebî Hazer Ya'lâ b. Ziltâf kuvvetli deliller kullanarak, kelâm konularında sair fırkaların görüşlerini eleştirmiştir. Özellikle Rüstemi İbâzî Devletinin başkenti olan Tahert'de yer alan Mu'tezile,¹⁸ Cehmiyye, Müşebbihe ve Hâriciler¹⁹ ile birlikte İbâdîliğin diğer kolları olan Vâsiliyye, Halefiyye, Neffasiyye, Hüseyniyye ve Nükkar'ı da zikretmiştir.²⁰ Eser hicri IV. asır erken dönem İbâdî kaynaklarından olduğu için önemli kabul edilmektedir.

3. Eserde Takip Edilen Üslup

Eser, Mu'tezile, Mürcie ve Havâric'in muhalif görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymak amacı ile yazıldığından İbâdiyye'nin bütün görüşlerini delilleri ile birlikte anlatan bir yazar yoktur karşımızda. Ebî Hazer eserinde muhalif olarak zikrettiği Havâric, Mu'tezile ve Mürcie'nin görüşlerini kitap, sünnet ve akıl ölçüğünde değerlendirerek çürütmeye çalışır. Eser üç bab (bölüm) olarak tasnif edilmiştir:

Birinci bölüm Allah'ın isimlerinin keyfiyeti ile başlar. Yazar konuyu genişletirken soru kiplerinden faydalanır. Misal, yes'elüne, seelû, seeltuhu, nes'elü el-Mu'tezile, gulna gibi.

İkinci bölüm Mu'tezile'ye reddiye ayrılmıştır. Bu bölümde ıstîtâ'a, irade ve diğer muhalif Mu'tezilî görüşler üzerinde durur.

Yazar son bölümü, Havaric'den Sufriyye'nin görüşlerini eleştiriye ayırmıştır. Müellif karşıt görüşleri reddederken karşılıklı konuşmalarda mantığa; cedel yaparken delillere dayanır. Ayrıca yeni ıstılahlar ve lafızlar kullanır. Misal "ma yeruddu aleyhim" anlamında "ma yedhulu aleyhim"; "fi nazarinâ" anlamında "fi vücûdina" kullanır. en-Namî eserin başlangıçta sadece Mu'tezile'yi reddetmek amacıyla yazıldığını ancak daha sonra eklemeler yapıldığını

17 Ummân'ın başkenti Muskat'a yaklaşık yirmi dakikalık bir mesafede bulunan Sîb şehrinde faaliyet gösteren Mektebetü'd-Damrî İbâdî kaynakların bulunması, neşri ve dağıtımında önemli rol üstlenmiş durumdadır. *er-Redd ala cemî'l-muhâlifin* adlı eserin muhtemelen Mektebetü'd-Damrî tarafından ortaya çıkarılmış bir eser olduğunu düşünmekteyiz. (O. Ateş)

18 Ebû Abdullah et-Tensi, *târîhu't-devlett'l-edârise*, Cezayir 1984, s. 34, 35; geniş bilgi için bkz. Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâdiyye Etkileşimi*, İstanbul 2014.

19 Burada Hariciler'den kasıt Muhakkime-i Ulâ'nın Kuzey Afrika'da faaliyet gösteren mutadarrî kolu Sufriyye olabilir. Zira İbâdiyye Mezhepler Tarihi yazım geleneğinde Haricî denildiği zaman Ezârîka ve Sufriyye gibi aşırılar kast edilmektedir.

20 Hamid b. Abdillâh el-Alâ, *Ümmü'l-Berâhîn*, s. 8; Ebî Hazer, *er-Redd ala cemî'l-muhâlifin*, s. 7.

hatta öğrencilerinin de sonradan katkı yapmış olabileceğini söylemektedir.²¹ Görüşlerini ortaya koyarken ya da muhalif fırkaların görüşlerini eleştirirken yoğun bir şekilde Kur'an ayetlerinden deliller getirir. Ayetler yanında hadis ve kıyasa da başvurur.

4. Mu'tezile ve İbâdiyye'nin Ef'âlü'l-ibâd Görüşü

Yaptığımız tercümede Ebî Hazer Ya'lâ b. Ziltâf Mu'tezile'nin ve İbâdiyye'nin ef'âlü'l-ibâd konusundaki görüşleri verilmektedir. Ancak ilgili metnin daha iyi anlaşılması ve metni anlamaya ön hazırlık olması düşüncesi ef'âlü'l-ibâd hakkındaki kısa bilgi vermek istiyoruz.

Halku'l ef'al (insanların fiillerinin yaratılması) konusu Mu'tezile'nin adl, husûn, kubuh ve kader gibi temel görüşleri ile yakından ilgilidir. Mu'tezile adl prensibi nedeniyle ashabu'l-adl; insan kaderinin şekillenmesinde insan iradesine aktif rol verdiği için de "Kaderiyye" olarak anılmıştır.²² Mu'tezile'ye göre kul hayır olsun şer olsun tüm fiillerinin yaratıcısıdır. Buna bağlı olarak kul, ahiret hayatında sevap ve cezaya doğrudan muhatap olacaktır. Mu'tezile anlayışa göre Yüce Allah şer, zulüm, küfür ve ma'siyet ihtiva eden fiilleri yaratmaktan beridir. Zira Allah adil olanı yarattığında adil olunca zulmü yaratınca da zalim olması gerekir. Oysa Allah zulümden münezzehtir. Mu'tezile Allah'ın yalnızca hayrı yaratmasının ve hikmet yönünden kullarının hayır ve maslahatlarına riayet etmesinin gerekliliğinde ittifak sağlamıştır.²³

Kadercî anlayış isyanın Allah tarafından takdir edilmesini gerekli kıldığı için fırkalar, kaderî olarak anılmaktan uzak durdular. Mu'tezile kaderî olarak anılmaktan içtinap etmiştir. Mu'tezile âlimleri kaderiyye şeklinde yapılan adlandırmanın kendilerini küçük düşürmek amacıyla yapıldığını ifade ederler. Mu'tezile bilginleri, "Her kim günahını Allah'a yüklerse zemme layık olan odur. Günahını nefisine yükleyeni de Allah temizler demişlerdir."²⁴

Mu'tezile kaderî nefislere hamlettiği için "Mecusi" olarak adlandırıldı.²⁵ Cebr anlamında kadercî anlayışa sahip olanlar kendi nefislerini mesul olmaktan tümüyle beri tutuyorlar ve yaptıkları her şeyi Allah'a hamlediyorlardı.²⁶ Bu anlamda kaderiyye, cebr düşüncesini ihtiva eden bir anlam taşıyor ve tepki topluyordu. Cebr düşüncesi Hz. Peygamber'in sözlerine de yansımıştır. Kaderiyye ile oturmamın onlarla nikâh kıymayın.²⁷ "Kıyamet gününde ümme-

21 Geniş bilgi için bkz. Ebî Hazer, *er-Redd alâ cemü'l-muhâlifin*, (Muhakkikin Önsözü, s. Đ, Đ.

22 Ahmed b. Yahyâ İbn Murteza, *Kitâbu tabakâti'l-mu'tezile*, s.8-9; Osman Aydınli, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ankara 2013, s.148-149.

23 el-Eş'arî, *Makalât*, s. 576.

24 Kâdi Abdülcebbâr, *Fadlu'l-İ'tizal* s. 167

25 Rebi' b. Habib, *Müsned*, c. III, 13.

26 Ammâr Abdu'l-Kâfi, *el-Mucez*, II, 62; Kâdi Abdülcebbâr, *Fadlu'l-İ'tizal*, s.143 vd

27 Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan b. el- Müstefâz el-Firyâbî (ö.301), *Kitâbu'l-Kader*, (t-hk. Abdullah b. Hamîd el- Mansûr), byy. 1997, s. 162.

timden iki sınıf şefaataime nail olamayacaktır;²⁸ “Allah benden önceki yetmiş nebinin lisanı ile onlara lanet etsin. Onlar kimdir Ey Allah'ın Rasulü diye sorulunca, Kaderiyye ve Mürcie diye cevap verdi. Mürcie kimdir diye soruldu. Hz. Peygamber,

- Onlar amel olmadan imanın bir sözden ibaret olduğunu söyleyenlerdir, dedi.

(Sonra) Kaderiyye kimdir diye soruldu,

- Onlar Allah'ın sevmediği işleri yapıp sonra da onların Allah'ın icbarı (zorlaması) iledir. Şayet Allah istemeseydi ne şirk koşabilir ne de isyan edebilirdik, diyenlerdir.²⁹

Mu'tezile bu hadisin kendileri ile alakalı olmadığını; işledikleri her türlü şerri Allah'a isnat eden Cebriyye ile ilgili olduğunu söylemiştir.³⁰

İbâdiyye ise, ma'siyetin Allah tarafından takdir edilmesini reddetti ve kesb nazariyesine yöneldi. İbâdiler ileride açıklanacağı üzere kader konusundaki görüşlerini doğrudan Kur'an'dan ve sahabeden aldıklarını iddia ederler.³¹

A. MU'TEZİLE'YE REDDİYE BÖLÜMÜ

Ona fiillerin yaratılmasının delilini sordum; Kur'an, Sünnet-i Nebi ve dinleyenleri kabule mecbur bırakan kıyas³² fiillerin yaratılmasına delalet eder dedi. Kur'an'da zikredilenlere gelince Allah şöyle buyurdu: “Allah her şeyi yaratandır.”³³ Bu ayette hiçbir şey istisna edilmedi. Çünkü bu ayet genel bir ifade ile geldi. Kur'an'da umum ifade ile gelen her ayet, tahsis eden bir ayet gelinceye kadar umumiyet ifade eder. Ya ayetin kendisi veya tahsis ifade eden bir ayet onun aleyhinde olur. Bu ayetin umumi bir ayet olduğunu destekleyen pek çok ayet gelmiştir. (Allah) buyurdu ki “(Allah) Her şeyi yarattı ve O her şeyi bilendir.”³⁴ Ve “Her şeye vekildir.”³⁵ Şayet “her şeyi yaratandır” sözü hâs ise “her şeyi bilendir” sözü de hâstır. Çünkü ikisi bir defada geldi ve lügat ehline göre aradaki vav tertip vavidir. Ayetin başı sonuna bağlıdır. Mu'tezile'nin fiil-

28 Ebû'l- Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Îmân ve'l-Meâlimuhu ve Sünenuhu ve İstikmâluhu ve Derecâtuhu*, (thk. M. Nasruddîn el-Bânî), Mektebetü'l-Meârif, byy. 200/1421, c.I, s. 63. Kaynakta hadisin bu kısmı geçmekte. Mevkûf bir hadis olup isnadının zayıf olduğu belirtilmektedir.

29 Ebû'l- Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Îmân ve'l-Meâlimuhu ve Sünenuhu ve İstikmâluhu ve Derecâtuhu*, (thk. M. Nasruddîn el-Bânî), Mektebetü'l-Meârif, byy.200/1421, cilt: I, s. 63.

30 Kâdî Abdülcebbâr, *Fadlu'l-İ'tizal*, c. VIII, ss. 263-264, 322, 333, 339.

31 Tebgurîn, İbn İsâ, *Usulu'd-Din*, ss. 68, 69,72.

32 İbâdiyye delil kaynağı olarak kitap, sünnet, icma kıyas, istishab, istihsan, mesalihimürsele ve seddi zerâi gibi delil kaynaklarını kullanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. el-Agbirî, İsmail b. Sâlih b. Hamdân, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-ibâdî*, Sib 2012.

33 Zümer 39/62; Rad 13/12.

34 Enam 6/101.

35 Zümer 39/62.

leri hariç tutmasının dışında Ümmet-i Muhammed'e göre bu ayet âm/genel bir ayettir. Kim ki -Kur'an ve onun içindeki hiçbir şey mahlûk değildir- derse, onların icmalarını kabul ederiz; ondan bir şey çıkarma isteğinde bulunanların ihtilaflarını terk ederiz.

Allah şöyle buyurdu "Sizi sıcaaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi."³⁶ Elbiseler yaratıkların işlerindedir. Azze ve Celle şöyle buyurdu "Sizin için zırh yapma sanatını öğrettik"³⁷ Yaratmayı (ceale) kendisine atfetti. "Ceale" fiili -bir yer hariç- bütün Kur'an'da yaratma anlamında kullanılmıştır. Buyurdu ki "Gece ve gündüzü yarattık."³⁸ "Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık."³⁹ "Allah sizi bir tek nefisten yaratan ve eşini de ondan var edendir."⁴⁰ İşte buralarda ceale'nin zikredilmesi yaratmaya delalet eder. Yine şöyle buyurdu "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet var etmesi O'nun delillerindedir."⁴¹ Sevgi ve rahmet var etmeyi Allah kendisine atfetti. Sevgi ve merhamet kulların fiillerindedir. "Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması O'nun delillerindedir." Bize göre buradaki dillerin farklı olmasından maksat, onların amelleridir. Fillerinden olmayan bir şeyi delillerinden sayması uygun değildir.

Buyurdu ki "Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri yarattı."⁴² İkisi arasından hiçbir şeyi hariç tutmadı. Ameller de sema ve yer arasında olmaktan çıkmadı. "Orada seyahati belirledik. Dolaşın orada."⁴³ "Sizi ve yaptıklarınızı O yarattı."⁴⁴ "Onları geri bıraktı ve oturun oturan acizlerle beraber, denildi."⁴⁵ "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı."⁴⁶ "Sözlerinizi isterseniz gizleyin isterse açığa vurun. O sinelerde olanı bilir. O yarattığını bilmez mi? O lütfeden ve her şeyden haberi olandır."⁴⁷ Kur'an'da buna benzer ayet çoktur. Biz zikrettiklerimizle yetindik. Bir ayet bu ayetin ve diğer ayetlerin hükmündedir.⁴⁸ Çünkü Kur'an ayetleri birbirini tasdik eder, birbirlerini yalanlamaz.⁴⁹

Sünnetten bize ulaştığına göre bir adama Nebi (as) şöyle dua etti: Allahım! Beyaz elbisenin kirlerinden temizlendiği gibi onu günah ve hatalardan temiz-

36 Nahl 16/81.

37 Enbiyâ 21/80.

38 İsrâ 17/12.

39 Enbiyâ 21/32.

40 A'raf 7/189.

41 Rûm 30/21.

42 Furkân 25/59.

43 Sebe 34/18.

44 Saffât 37/96.

45 Tevbe 9/46.

46 Enfâl 8/17.

47 Mülk 67/13-4.

48 Sayfa 47.

49 Sayfa 48.

le. Kullar elbiselerini yıkarlar. O'na (as) dendi ki: Bize fiyat ver. Buyurdu ki: Fiyat biçen Allah'tır.

Dinleyeni kabule mecbur kılan kıyasa gelince: Bize göre fiiller icma ile muhdestir (sonradan yaratılmıştır). Şayet muhdes bir şey gayr-ı mahlûk olsaydı, kadim ve yaratılmamış olması caiz olurdu. Biz fiilleri bir halden fazla devam ediyor, bulmuyoruz. Fiiller görünür ve kendisi ile de kaim değildir (vacibu'l-vucud). Keyfiyetlerini fiili işleyen kişi ancak bir delille bilebilir.⁵⁰ Bunu hatırlattıktan sonra dedik ki: Bu manadaki fiil ya bir insan tarafından yapılmış olur veya o insan tarafından yapılmamıştır. İnsan her yönden bir fiili yapmaktan yüz çevirirse, o fiil gün yüzüne çıkmaz. Onu görünür ve sürekli yapmak insanın kudretindedir. Bütün hareketi durdurup öylece durmak ta onun elindedir. Biri bu muhaldir derse, ona denir ki: Niçin muhal olsun ki!

- O da şu açıdan muhaldir; fiil zaten görünmez ve sürekli değildir, derse
O zaman deriz:
- Onu görünmez ve sürekli devam etmez kılan kimdir? O fiillerden güzel olanın güzel olmasına, çirkinin çirkinliğine karar veren kimdir?
- O da
- İnsandır, derse.

(O zaman) Bütün akıl sahiplerinin yanında hatası ve cahilliği ortaya çıkar. Çünkü hiç kimse davranışlarının çirkin olmasını istemez. Fakat kendisi istemese de; zaman zaman iyi davranış olarak düşündüğü bazı şeylerin sonucu kötü çıkar. Bu da onun kasıt ve iradesine rağmen olur. Bu durumda, o fiili ya kendisi çirkin yapar veya o fiil kendiliğinden çirkin olur. Bu da muhaldir. Sonuç olarak o fiil kendi başına olamaz. Yaratma anlamında onu o hale getiren vardır. O da Allah'tır. Güzeli güzel yapmak ile kötüyü kötü yapmak ayıplanacak ve çirkin görülecek bir şey değildir. Allah'a atfedilmesi gerekeni ondan başka hiç kimseye atfetmedik. Sadece Allah'a atfettik. Zira O yarattı, inşa etti, iyi ile kötünün, iman ile küfrün arasını ayırdı. İmanı güzel, küfrü kötü yaptı. Fiili icraata dökten, yapan anlamında insana atfettik. Çünkü bu durumda başkasına atfedilemezdi. İnsana atfettik zira o hareket etti, durdu, günah işledi, yöneldi, tedavi etti vs. Bu anlamda ona fiili atfettik. Çünkü o yaptı, işledi ve istedi. İşi bizzat yapma manasını Allah'a izafe edemeyiz. Çünkü hareket etmedi, durmadı, küfre girmedi, namaz kılmadı, oruç tutmadı vs. Allah'a hep güzel olan şeyleri atfettik. Sonra Mu'tezile, Cebriye ve Cibilliye'nin delil olarak getirdikleri ayetlere baktık. Mu'tezile şunları delil getirdi:

- "Dilediğinizi yapın."⁵¹
- "Nefsi ona kardeşini öldürmeyi hoş gösterdi ve onu öldürdü."⁵²

50 Sayfa 48.

51 Fussilet 41/40.

52 Mâide 5/30.

- "Yaptıklarına karşılıklı olarak."⁵³
- "Yapıp ettiklerinizden dolayı cennete girin."⁵⁴

Bu ayetler gösteriyor ki insan yaptıklarını kendi iradesi ve kastıyla yapıyor. Cebriye şunları delil getirdi:

- "Allah kalplerini mühürlemiştir."⁵⁵
- "Kalplerine kilit vurdu"⁵⁶
- "Allah kalplerini mühürledi."⁵⁷
- "Şüphesiz cehennemi cinlerin ve insanların çoğuyla doldurduk."⁵⁸
- "Siz dileyemezsiniz ancak Allah diler,"⁵⁹ ve bu ayetlere benzer fiillerin yaratıldığını ifade eden diğer ayetler.

Biz bu ikisi arasında orta yolu tercih ettik. O da en adil ve doğru yoldur. İnsana atfedilmesi gerekeni insana, Allah'a atfedilmesi gerekeni Allah'a atfettik. Allah'ın eşya ve onun yönetimi hakkındaki kudretini ispat ettik. Yüce Allah batıl ehlinin söylediklerinden fersah fersah uzaktır. Yüce Allah'ın zulmetmediğini ortaya koyduk. Cebriye ve Cibilliyen'in vasf edişi ile onu vasfetmedik. Bu ikisine göre Allah insanları yapmadıkları şeylerden dolayı bol bol mükâfatlandırıyor veya ağır cezalara çarptırıyor. Bizim zikrettiğimiz Allah'ın zalim olmadığını ifade eden ayetleri, kendilerindeki kasıt ve iradeyi ifade eden ayetleri terk ettiler. Kitabı daha fazla uzatmamak için bu delilleri kısa tuttuk.

Mu'tezileye soruyoruz⁶⁰

Allah'a atfı güzel olan konularla ilgili olan şu ayetleri Mu'tezile'ye soruyoruz: Söyleyin "Allah kalplerine iman yazdı"⁶¹ "Ona tabi olanların kalplerine sevgi ve merhamet koyduk"⁶² Sevgi ve merhamet kulların fiillerindedir. Peki bu kılmanın (caale) manası nedir?

Derlerse bunun manasını Allah onu öyle iman olarak isimlendirdi ve böyle hükmetti. İsimlendirmeyi ve hükmü sormuyoruz. Fakat Allah'ın kendi nefsi-ne izafe ettiği manayı soruyoruz. Şayet mana sizin dediğiniz gibi olsaydı şöyle derdi: Allah kalplerinizde iman olduğuna hükmetti. Kalplerinizde olanı iman olarak isimlendirdi. Böyle olsaydı herkesin bildiği gibi bu caiz olurdu.

Fakat Allah'ın zikrettiği ve nefsi-ne atfettiği şey şu ki Allah onu yarattı ve onu mümin kullarına emretti. Onu kâfirlere değil sadece müminlere tahsis

53 Ahkâf 46/14.

54 Nahl 16/32.

55 Tevbe 9/93.

56 En'âm 6/25.

57 Bakara 2/7; Sayfa 50.

58 A'raf 7/179.

59 İnsan 76/30.

60 Sayfa 52.

61 Mücadele 58/22.

62 Hadid 57/27.

etti. İsimlendirme ve hüküm sizin dediğiniz gibi olsaydı şöyle denebilirdi: Allah küfrü kâfirlerin kalbinde yarattı, öfke ve laneti de müşriklerin kalplerinde.

Onlara (Mu'tezile'ye) dense; Hadi söyleyin iman zatında güzel midir yoksa kötü mü? Ve küfür zatında çirkin mi?

Deseler ki: Kâfir küfrü kötü yaptı. Mümin de imanı güzel yaptı. O zaman fiil olarak güzel yapan kimdir? Küfrü çirkin, ayıplanır (yapan) ve imanın karşısına koyan kimdir? İmanı da güzel yapan kimdir? Bunun delili daha önce geçmişti. Fiili güzel ya da çirkin yapmak insanın elinde olan bir şey değildir. Çünkü insanın kasdı iyi ve güzelken sonuç kötü olabiliyor.

Onlara denir: söyleyin bakalım sizin iddianıza göre insanın güzel yaptığı iman mı hayırlıdır yoksa Allah'ın yaratıp tedbirini üzerine aldığı yerler gökler, şeytan, köpek, domuz vs. mi? Çünkü onlar Allah'ın mahlûkudur; tevhit ise kullardandır. Onlara denir: En güzel şeyleri sizin yaptığınızı iddia ediyorsanız ve fazileti üzerinize alıyorsunuz. Peki, size iyilik eden kimdir? Sizi faziletli kılan kimdir? Deseler ki Allah size kulaklar gözler ve sahip olduğunuz her şeyi verdi. Fakat sizin kendinize en büyük şükrü yapmanız gerekir. Çünkü sizin yaptığınız efdal olan Allah'ın yaptığı ise faziletli olandır! Siz nefsinize Allah'tan daha iyisiniz! Allah size sevap verse ve cennetine alsa iddianıza göre bunu sizin yaptıklarınızdan dolayı yapmamıştır. Çünkü sizin yaptıklarınız tevhidin kendisidir ve Allah'ın verdiği sevaptan daha kıymetli ve büyüktür. Bundan vazgeçerlerse ve buna cesaret etmezlerse ve imanı güzel yapan küfrü çirkin yapan insan değildir derlerse ilk kitapta zikrettiğimiz şu kısma girerler. İman insanın fiiliyle güzel; küfür insanın fiiliyle çirkin değildir. Allah imanı zatında güzel yaptı ve küfrü çirkin yaptı.

Derlerse ki: Allah'ın yarattığı imanı ne yaptığınızı söyleyin. Allah'ın yarattığını yaptığınızı mı söylüyorsunuz? Bu ifade ile bunu söylemek caiz değildir.⁶³ Caiz olan şöyle söylemektir: Yaptık. Fakat hareket ettik veya durduk manasına. Allah hareketimizi ve durmamızı yarattı. Bu konu daha önce geçti. Tekrarında bir fayda yoktur. Biz fiilleri yapma noktasında insana nispet ettik. Yaratma noktasında da Allah'a nispet ettik.

Bu fiilde ya Allah tektir veya insan tektir veya Allah ile kul ortakdır, derlerse deriz ki: Bu söylediğiniz boştur. Allah'ın fiillerde tek olması ifadenize gelecek olursak Allah bu fiilleri yaratmada tektir. İnsanın bu fiilleri yapması konusunda Allah'ın tek olmasını uygun görmedik. Allah kulun fiillerini yaratmadan kulun bu fiiller üzerinde tek merci olması durumunu da uygun görmedik. Zira bir fiili güzel ya da çirkin, görünür ve sürekli yapmaktan aciz olduğumuzu daha önce anlatmıştık.

Zikrettiğiniz bir fiil üzerindeki ortaklık meselesine gelince, iki fail bir fiilde ittifak edebilir. Biri yalan söylediğinde diğeri de yalan söyleyebilir. Bir haberi

bir kişi de verebilir yüz kişi de verebilir. Bir kişiyi yüz kişi birden öldürebilir ve hepsi öldürmeye ortak olur. Hepsine birden katil denir. Bir hareketin içine bazen hareketle ilgisi olmayanlar da girer. El hareket ettiğinde ayaklar ve diğer uzuvlar da hareket eder. Anlattığımız gibi bir katl olayına çokları iştirak edebilir. Öldürme bölünemez tek bir fiildir. Öldürenlerin içinde çocuk, deli olabilir. Öldürmesi helal olanlar, olmayanlar olabilir. Hatayla ve ya kasten öldürenler olabilir. İşte insan izafe ettiğimiz şudur: insan hareket eder, yürür, durur, küfre gider ve iman eder. O bu işleri yapma noktasında tektir. Allah'a izafe ettiğimiz de şudur: Allah kulların fiillerini yaratmada tektir. Bu konuda ortağı yoktur. Yaratma Allah'tan yapma ise kuldandır.

Biz onlara soruyoruz: refleks olan hareket nedir, o mahlûk mudur? Eğer mahlûk olduğunu kabul etmezlerse cibilliyet ashabına girerler. Yaratıldığını kabul ederlerse bu onların sözüdür. Onlara denir ki: normal hareket eden ile refleks gösterene biri baksa aralarındaki farkı görebilir mi? Bu da hareket o da hareket. Aralarındaki fark şu: Biri irade ile olur, diğeri ise (irade ile) olmaz. Normal hareketi siz yaptınız. Refleksi Allah yarattı. Sizin fiiliniz Allah'ın fiiline benzedi. O zaman siz kendi fiilinizin yaratanısınız. Allah da reflekslerin yaratandır. Evet, böyledir derlerse bu söz onları bağlar. Buna göre kim Allah'tan başka yaratan yok derse hata etmiş olur. Aynı şekilde ilahlar ve rabler olmaları da kendilerini bağlar. (kendi görüşlerine göre) Bu görüşe göre Allah'tan başka ilah yoktur diyen de hata etmiş olur. Allah söyleyip durdukları şeylerden yüceler yücesidir.

Onlara karşı delil olarak getirdiğimiz şu ayeti onlara soruyoruz: "Orada yürümeyi takdir ettik. Hadi gezip dolaşın." Allah oradaki yürüme yerinden evleri ve beldeleri kastetti derlerse onlara şöyle denir: Allah "sîrû fiha" şeklinde ifade etti. Hâlbuki "sîrû" nun masdarı seyran gelir. O zaman "fihâ" farklı bir görevde gelmiştir. O da şudur: Allah orada yürümelerini takdir etti yani yarattı; onlar da yürüdü.

Bir başka yerde şöyle buyurdu: "Sizi karada ve denizde yürüten O'dur."⁶⁴ Şu ayeti de sorduk onlara: "Sözlerinizi ister gizleyin isterse açığa vurun. O kalplerde olanı hakkıyla bilendir. Yaratan bilmez mi hiç? O lütufkâr ve haberdar olandır."⁶⁵ Yaratan bilmez mi?'nin manası nedir? Buradan sineleri kastetti. Sinelerde olan sırrı zikretti. Yani Allah sırrı yarattı ve onu yaratan nasıl bilmez yarattığını? O zaman söyleyin şu ayet ne diyor: "Allah onları alıkoydu ve oturun geride kalanlarla beraber dendi" Allah'ın nefesine atfettiği geri koyma ne ifade ediyor? Bir şey diyemediler. Çünkü buradan bir çıkış yoktur. Onları oturttu ve oturmalarını emretti. Onlar da emredildikleri şeyi yaptılar. Bunda da ayıplanacak bir şey yoktur, deseler. Bu onlar için bir tehdittir. Alıkoymayı nefesine izafe etti. Çünkü onu yarattı ve takdir etti. Cihada çıkmayacaklarını bildi ve oturmalarını takdir etti.

64 Yûnus 10/22.

65 Mülk 67/13-4.

Onlara soruluyor: "Onları siz öldürmediniz. Fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın. Fakat Allah attı."⁶⁶ Allah'ın nefesine izafe ettiği öldürme ve atmanın manası nedir? Allah onu teyit etti ve atmasını bildirdi deseler, biz zaten Allah'ın Onu teyit ettiğini ve müşrikleri öldürmesi için ona yardım ettiğini biliyoruz. Burada Allah onları öldürmeyi ve onlara atmayı kendi nefesine atfetti. Çünkü O yarattı ve takdir etti. Bu ayette de Mu'tezile'nin bir kurtuluş yolu yoktur. Biz biliyoruz aynı zamanda onlar da biliyorlar ki müşrikleri müminler öldürdü ve nebi (as) bir refleks olmadan onlara attı.

Şu ayet onlara soruluyor: "Allah kalplerini mühürledi."⁶⁷ "Kalplerine perdeler gerdi." Ve "Allah kalplerini mühürledi"⁶⁸ Küfürlerinden dolayı kalplerini mühürledi ve amellerinden dolayı onları saptırdı, deseler. Allah iradeleriyle yaptıklarından dolayı ve küfürlerinden dolayı kalplerini mühürledi. "Allah her şeyi yaratandır"⁶⁹ "O her şeyi bilendir."⁷⁰ "Her şeyi yarattı ve takdir buyurdu"⁷¹ bu ayet şu ayetin benzeridir. "O Rabbinin emriyle her şeyi yerle bir eder."⁷² "Her şeyi yaratandır." Bu ayet gayet açıktır. "Her şeyi yerle bir eder" ve "Onlara her şeyin kapısını açtık" "Onlara her şey verildi."⁷³ Yerle bir etme kâfirlere atfedilmiştir. Sonra bunu anlattı ve şu ifade ile açıkladı: "Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hale geldiler."⁷⁴ Açıktır ki o sadece asi ve kâfir olanlar için emredildi. Onlardan da kimse kalmadı. O emredildiği kişiler için umumi, emredilmediği kişiler için hususidir. Aynı şekilde şu ayet: "Onlara her şeyin kapısını açtık." Her türlü rahatlığın kapısını. Onlara azap kapılarını açmadı. Görmüyor musun şu ayeti? "Kendilerine verilen şeylerle şımardıklarında" Bununla onlara verilenlerin kapısına delalet eder. Onlara verilmeyenlerin kapısına değil. Bütün bunlar ayetten anlaşılıyor. Bunların hepsini Allah murat etti. Bütün bunlar Allah'ın kendisine izafe ettiği şeylerdir.

Mu'tezilî şöyle sordu: Kulun fiilin mahlûk olduğunu iddia ettin. Bu, o zaman kul yaptığında Allah yaptı, kul terk ettiğinde Allah terk etti demek değil midir? Yani Allah mecburdur!⁷⁵

Ona denir ki, sen yanıldın. Zarureti yerinde kullanmadın. Muztar size ve bize göre hakikatte kendi fiili olmayan demek değil midir? Nasıl kul yaptığında Allah da yapmak zorundadır, dersin? Bunları anlasaydın seni ilzam edecek bu soruyu sormazdın. Allah eşyayı yarattı ve onun üzerinde dilediği gibi hükmetti. Onlardan bir kısmını bir sebebe binaen acele yaptı. Fiil asla

66 Enfâl 8/17.

67 Nahl 16/108.

68 Bakara 2/7.

69 En'âm 6/102.

70 En'âm 6/101.

71 Furkân 25/2.

72 Ahkâf 46/25; Sayfa 58.

73 En'âm 6/44.

74 Ahkâf 46/25.

75 Sayfa 59

bir failsiz olamaz. Aynı şekilde hareket varsa hareket eden de vardır. Kâinata bir isim almış her ne varsa yaratıcısı Allah'tır. Hiçbir şey O'nun yaratmasının dışında kalamaz, kendi kendine kaim olamaz. Fiildeki teklik ve ortaklık meselesi geçti. Tekrar etmenin bir faydası yoktur.

Sonra onlara şunu soruyoruz: Bütün hayvanların yavrularından haber verin. Bunların dünyaya gelmesi için bir erkek ve dişi mi olmalı? Dişi ve erkek bir yavrularını olması için bir araya gelmeleri gerekir. Aynı şekilde yer ve bitkiler ancak su ile hayat bulur. Hayvanlar da ancak yiyip içerek hayatta kalırlar.⁷⁶

İnsan da şayet gıdalar ile ayakta durabiliyorsa mutlaka Allah ona yardım etmelidir. Aksi takdirde yaşayamaz. Aynı şekilde her şey bir sebep ile kaimdir. Allah her şeyi ihtiyaç içinde yaratmıştır. Onlar Allah'tan müstağni değildirler. Varlık ancak Allah ile varlığını sürdürebilir. Böylece onları sıkıntısız, tasasız bir âleme götürsün ve onlara kudretini ve Rab olduğunu gösterebilir.⁷⁷

Sonuç

Hız. Peygamber kendi döneminde ibadet ve ahlak ile ilgili konulara yer verdiği gibi itikadi konularda da ashabını bilgilendirmiştir. Ne var ki Hız. Peygamber bu konuları dini ve siyasi bir problem olarak değil; ashabının imanını ve bilgisini artırmak için gündemine almıştır. Bazen Kur'an ayetleri bazen hadisler bazen de eski dinlere ait bilgiler Hız. Peygamber'in kaderle ilgili açıklama yapmasını zorunlu kılmıştır. İnsanın eylemlerinde hür olup olmadığı sahabenin de zihnini meşgul etmiştir. Ancak Hız. Peygamber'in sahabesini kaderle ilgili konularla meşgul olmaktan men ettiği rivayet edilmektedir. Kaderle ilgili bazı hadislerin sıhhati üzerinde tartışmaların olması bu hadislerin toplum üzerindeki etkisini azaltmamıştır. Dolayısı ile Mu'tezilî bilginler Kaderiyye ile alakalı olduğu söylenen sözde hadislerin muhatabı olmaktan kaçınmışlardır.

İbâdiyye'nin Mu'tezile ile olan münakaşalarında kulların fiillerinin yaratılması meselesi önemli yer tutar. Başlangıçta Emevîler'in iktidarlarını güven altına almak için ortaya atıldığı söylenen bu meselede İbâdiyye'nin Mu'tezilî görüşlere destek vermemesi İbâdiyye'nin dini ve siyasi görüşlerini inşa ederken pragmatik davranmadığını göstermektedir. İbâdîler iktidardan destek gören kaderci bir anlayışa rağbet göstermedikleri gibi kulların fiillerinin yaratılmasında ilahi iradeyi dışlayan Mu'tezilî yaklaşımı da benimsememişlerdir. Onlar Eş'ari çizgiye yakın bir şekilde kesb anlayışına yönelmişlerdir.

76 Sayfa 60.

77 Sayfa 61.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerim.

Agbirî, İsmail b. Sâlih b. Hamdân, *el-Medhâl ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, Sib 2012.

Ammâr, Abdu'l-Kâfi, *el-Mucez*, II, Beyrut 1990.

Ammâra, Muhammed, *el-Mu'tezile ve Müşkiletü'l- Hürriyeti'l- İnsâniyye*, Kahire 1988.

Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâdiyye Etkileşimi*, İstanbul 2014.

-----, *el-İbâdiyye min Masâdirihâ*, Cezayir 2014

Aydınlı, Osman, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ankara 2013.

-----, "İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, cilt: I, sayı: 2, ss. 127-146.

Bağdâdî, Ebû'l- Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî, *Kitâbu'l-İmân ve'l-Meâlimuhu ve Sünenuhu ve İstikmâluhu ve Derecâtuhu*, thk. M. Nasruddin el-Bânî, yy. 200/1421, c. I.

Dercinî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Saïd, *kitâbu tabakâti'l-meşâyih bi'l-magrib*, I, thk. İbrahim Tallay.

Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan b. el- Müstefâz el-Firyâbî, *Kitâbu'l-kader*, thk. Abdullah b. Hamid el- Mansûr, yy. 1997.

Ebi Hazer Yağla b. Ziltâf, *er-Red alâ cemû'l-muhâlîfîn*, thk. Amr Halife en-Nâmî, yy, ty. Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil, *Makalâtu'l-islâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter Wiesbaden 1980.

el-Ezdî, Rebî' b. Habîb, *Müsned*, Umân 1994.

İzkevî, *Keşfu'l-Gumme*, Umân 2012.

Halifât, İvaz, *Neş'etü'l-Hareketi'l- İbâdiyye*, Amman (1987), London (2007).

Kâdî Abdülcebbar, *Fadlu'l-i'tizal ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuad Seyyid, Tunus 1406/1986.

-----, *Şerhu'l- usûli'l-hamse*, trc. İlyas Çelebi, İstanbul 2003, c. I, II.

-----, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osmân, Kahire 1990

Kubat, Mehmet, "Kadere Dair İki Risâle: (Abdülmelik b. Mervân'ın Hasan el-Basrî'ye Gönderdiği Mektup ve Hasan el-Basrî'nin Abdülmelik b. Mervân'a Gönderdiği (Cevabi) Mektup)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), Sa.1, s. 351- 374.

İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ: *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald – Wilzer, İstanbul 1991.

Muhammed b. Ca'fer, *el-Câmi'u li İbn Ca'fer*, , Uman ty.

Söylemez, M. Mahfuz, "İlk Harici Devlet: Rüstemiler (160-297/777-909), *AÜİF. Dergisi*, C. XXXVIII, Ankara 1998.

Subhî, Ahmet Mahmûd, *Fî İlmi'l-Kelâmi'l-Mu'tezile*, I-III, Beyrut1991.

Şahin, Hanefi, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa. 36, Erzurum 2011, s. 48-70.

Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahit, *Kitâbu's-Siyer*, thk. Ahmed b. Said b. es-Siyâbî, I, Maskat 1987.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahi), Beyrut 1386/1966.

Tebgurîn, İbn İsâ, *Usulu'd-Din,(Akîdetü Tebgurîn)*,thk. Amr Halife En-Namî, yy ty.

Tensî, Ebû Abdullah, *Târihu'd-devleti'l-edârise*, Cezayir 1984.

Umerci, Ahmed Şevki İbrâhim, *el-Mu'tezile fi'l- Bağdât ve Eseruhum fi Hayâti'l-Fikriyyetve's- Siyasiyye*, Kahire 2000.

Vercilânî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebi Bekr, *Kitâbu's-sîre ve ahbâru'l-eimme*, thk. Abdurrahman Eyyûb, Tunus 1985.